

4. Постанова Верховного Суду від 30 квітня 2020 року, справа № 640/19897/16-к, провадження № 51-6241км19 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89034985>

Ключові слова: докази, недопустимість доказів, властивості доказів, доказування, суб'єкти процесу доказування.

Key words: evidence, inadmissibility of evidence, properties of evidence, proof, subjects of the process of proof.

ТУМАНЯНЦЬ АНУШ РОБЕРТІВНА

*Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
доцент кафедри кримінального процесу, кандидат юридичних наук, доцент*

ЩОДО РЕАЛІЗАЦІЇ УКРАЇНОЮ ПРАВА НА ВІДСТУП ВІД СТАТТІ 5 КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД: ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ

Послідовна інтеграція України з Європейським Союзом, відданість нашої держави ідеалам верховенства права, актуалізує необхідність гарантування та забезпечення захисту прав та свобод людини. Водночас, сучасні реалії – військова агресія Російської Федерації (далі – РФ) проти України – створюють ситуації, коли держава не зможе виконати певні зобов'язання стосовно, зокрема, дотримання нею міжнародних стандартів у галузі прав людини у повному обсязі через об'єктивні причини, стан необхідності.

Процедура дерогації або право держави на відступ від зобов'язань під час особливих ситуацій передбачена ст. 15 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – КЗПЛ або Конвенція), у якій наголошується, що «під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації, будь-яка Висока Договірна Сторона може вживати заходів, що відступають від її зобов'язань за цією Конвенцією, виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом» [1]. Наведений перелік був доповнений положенням ст. 4 Протоколу № 7 Конвенції про право не бути притягненим до суду або покараним двічі (принцип *non bis in idem*) [2].

Так само, але на регіональному рівні, право відступу держави від зобов'язань закріплено у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права (далі – МПГПП), відповідно до ст. 4 якої «під час надзвичайного становища в державі, при якому життя нації перебуває під загрозою і про наявність якого офіційно оголошується, держави-учасниці цього Пакту можуть вживати заходів на відступ від своїх зобов'язань за цим Пактом тільки в такій мірі, в якій це диктується гостротою становища, при умові, що такі заходи не є несумісними з їх

іншими зобов'язаннями за міжнародним правом і не тягнуть за собою дискримінації виключно на основі раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії чи соціального походження» [3].

Втім, національний розсуд щодо можливості за певних екстраординарних умов (до яких, безумовно, відноситься воєнний стан) відступу від конвенційних норм не є необмеженим. У будь-якому випадку наведені вище положення не можуть бути підставою для відступу від статей 2 «Право на життя», крім випадків смерті внаслідок правомірних воєнних дій, 3 «Заборона катування», 4 «Заборона рабства» (п. 1) та 7 «Ніякого покарання без закону» КЗПЛ.

У теорії права на підставі системного аналізу міжнародно-правових актів, прецедентної практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) напрацьовані критерії правомірності дерогації при здійсненні кримінального провадження в умовах надзвичайної ситуації. Зокрема, О.В. Лазукова вказує, що відступ від дотримання прав за міжнародно-правовими зобов'язаннями, до якого вдаються виключно як до тимчасової міри, буде вважатися правомірним за наявності певних умов, до яких авторка відносить такі: (1) наявність виключної загрози; (2) «нотифікація» (офіційне повідомлення); (3) пропорційність (співмірність) заходів, які застосовуються під час відповідного відступу, гостроті надзвичайної ситуації; (4) недоторканність абсолютних прав і свобод; (5) принцип правового порядку (законності) [4, с. 83-85].

У контексті зазначеного відмітимо, що Україна була змушена вдатися до права на дерогацію від зобов'язань за КЗПЛ та МПГПП у 2015 році внаслідок агресії РФ, окупації нею частини Донецької та Луганської областей, а також анексії Автономної Республіки Крим та м. Севастополя, що, у свою чергу, зумовило неможливість нашої держави виконання на цих територіях низки договірних зобов'язань у сфері прав людини у повному обсязі. Так, 21 травня 2015 року Верховна Рада України ухвалила постанову № 462-VIII, якою прийняла Заяву Верховної Ради України «Про відступ України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод» [5]. Про відступ України від окремих зобов'язань було проінформовано шляхом подання Вербальних нот з Деклараціями та додатками до них Генерального секретаря ООН та Генерального секретаря Ради Європи, а також подання відповідної інформації до ЄСПЛ [6]. Окрім цього, було прийнято низку спеціальних законів [5], якими унормовувалося можливість обмеження прав людини, системний аналіз яких дозволяє констатувати, що в умовах російської агресії та тимчасової окупації Росією територій нашої держави, проведення АТО (ООС) в Донецькій та Луганській областях, було здійснено відступ Україною від міжнародних зобов'язань, якими гарантуються право на особисту недоторканність (превентивне затримання), судовий контроль за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб (передача окремих повноважень слідчих суддів прокурорам), інших конституційних прав, а саме обмеження щодо перебування у певний період доби на вулицях та в інших громадських місцях без визначених

документів, тимчасові обмеження або заборона руху транспортних засобів і пішоходів на вулицях, дорогах та ділянках місцевості, перевірка документів, що посвідчують особу, у фізичних осіб, а в разі потреби – огляд речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян, крім обмежень, встановлених Основним Законом.

28 лютого 2022 р. Україна знову була змушена проінформувати Генерального секретаря Ради Європи про дерогацію, що було зумовлено масштабною неспровокованою військовою агресією з боку РФ [7].

З метою адаптації вітчизняного кримінального процесуального закону до реалій сьогодення Законом України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану» від 14.04.2022 р. [8] було запроваджено суттєві зміни до чинного КПК, які, зокрема, стосуються можливості автоматичного продовження строку тримання під вартою до вирішення відповідного питання у підготовчому судовому засіданні судом, однак при дотриманні двох умов: а) неможливість проведення підготовчого судового засідання та б) не більше ніж на два місяці (ч. 5 ст. 615 КПК).

Водночас, правильність наведених нормативних положень викликає сумніви, враховуючи, перш за все, аксіоматичне є твердження: обмеження права на свободу і особисту недоторканість має відповідати критеріям пропорційності, суспільної необхідності, мати легітимну мету та забезпечуватись легітимними засобами.

У цьому контексті слід нагадати про Рішення Конституційного Суду України (далі – КСУ) № 1-р/2017 від 23.11.2017 р., відповідно до якого так зване «автоматичне» вирішення питання про продовження строку запобіжних заходів у вигляді домашнього арешту та тримання під вартою порушує принцип рівності усіх учасників судового процесу, а також принцип незалежності та безсторонності суду [9].

Зазначене Рішення КСУ було прийнято з метою кореляції вітчизняного законодавства з прецедентною практикою ЄСПЛ, який у низці своїх рішень [10, 11 та ін.] наголошував на порушенні конвенційних норм-гарантій, встановлених параграфом 3 ст. 5 КЗПЛ, у разі квазіавтоматичного продовження будь-якого строку тримання під вартою.

Отже, нормативні положення щодо можливості автоматичного продовження запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою під час підготовчого судового засідання – є одним із наслідків відступу України від своїх зобов'язань за ст. 5 КЗПЛ, що здійснив законодавець в умовах воєнного стану, однак, які суперечать міжнародним стандартам, прецедентній практиці ЄСПЛ та національному законодавству.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод; Закон України від 17.07.97 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

2. Протокол № 7 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_804#Text
3. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 19.10.73 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
4. Лазукова О. В. Особливий режим досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції : монографія [наук. ред. О. В. Капліна]. Харків : Право, 2018. 280 с.
5. Про Заяву Верховної Ради України «Про відступ України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод»: постанова Верховної Ради України від 21.05.2015 р. № 462-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/462-19#Text>
6. Concerning a given State (or the European union). URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/concerning-a-given-state-or-the-european-union?module=declarations-by-state&territoires=&codeNature=0&codePays=U&numSte=&enVigueur=true&ddateDebut=05-05-1949&ddateStatus=05-02-2022>
7. Інформація про відступ України від зобов'язань за Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод: заява Постійного представництва України при Раді Європи № 31011/32-017-3 від 28.02.2022 р. URL: <https://rm.coe.int/1680a5b0b0>
8. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану: Закон України від 14.04.2022 р. № 2201-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2201-20#n45>
9. Рішення Конституційного Суду України № 1-п/2017 від 23.11.2017 р. у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини третьої статті 315 Кримінального процесуального кодексу України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-17#n63>
10. Рішення ЄСПЛ у справі «Харченко проти України» від 10.05.2011 р. (заява № 40107/02). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_662#Text
11. Рішення ЄСПЛ у справі «Чанев проти України» від 09.10.2014 р. (заява № 46193/13). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a37#Text

Ключові слова: дерогація, право на свободу та особисту недоторканність, тримання під вартою, судовий контроль.

Key words: derogation, right to freedom and personal integrity, detention, judicial control.